

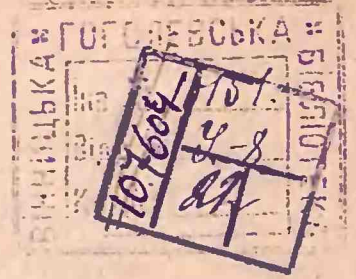
84

C89

109654

Проф. М. Сумцов.

УКРАЇНСЬКІ
СПІВЦІ
Й БАЙКАРІ.

2477/6

10151
891.79-93
С 91 ж.

298849

8917909
С 89

видання друге.
№ 23.

Переобліковано
1937 р.

Вроцлав 1952

891.79

Українські співці й байкарі

Які на землі живуть люде, у всіх
Співаки мають шанобу і повагу.
Одиссея VIII, 480.

Піснотворцями та співцями на Русі-Україні здавна були окремі, здатні до того люде. Прозивались вони в далеку старовину людьми «вѣдущими», баянами, скоморохами, шпилями, пізніш бандуристами, кобзарями, лірниками; три останні назви виперли усі інші і досі держаться непорушно. Поміж цими співцями була ріжниця і, мабуть, немала,—одні були з тутешніх, другі заходжі з чужини, але згодом ріжниця зменшалась, і назви співців переплутувались, поки назви бандуриста і кобзаря не покрили дорешти усі останні.

Попереду, мабуть, зникла назва «вѣдущій», рівнозначна, здається, з литовськ. *vaidei* юті по формі і таємному значінню *).

*) В Літописі: «о сих же Всеславичахъ сие есть, яко сказаше *спдущий*, въ Слові о Полку Игоря Боянъ вѣщій—співець, знавець свого діла.

В XI і XII віках головну роллю грали руські піснотворці і співці, з яких иноді виходили дуже славні, наприклад, Баян. Його лічили за чоловіка мудрого, віщого, соловія старих часів, онуком бога Велеса. Він вєславляв князів, сміливо в піснях носився по усьому світу, то розбігався думками по високому дереву, починаючи з його свої пісні, то, паче орел, піднімався під хмари, то бігав вовком сіроманцем. Його чарівні пальці жваво бігали по струнах тодішньої бандури або кобзи; слухачам здавалось, що самі струни грають і голосно співають. Багато знав він ріжних приказок, по мистецьки починав і кінчав пісні. Слава його, як співця, лунала довго на Русі-Україні, і через сто літ його ще добре згадували, шанували його почесне імення, як великанського співця.

В Літописі згадується ще другий славний співець—Митуса, але не можна довідатися, чи він був народний співець, чи церковний.

Окрім національної течії в співах Баянових були ще течії чужоземні, ріжні «замарьски писки», в яких майстрами були скоморохи, шпилі.

Вже в «Повчєньє к духовному чаду» ченця Георгія з Зарубського монастиря (на правім боці Дніпра), знайдєнім у збірничку по-

ученій XIII в., згадуються скоморохи поруч з «гудцями і сварцями» *).

Слово скоморох Шафарик виводив од народа scamari, Срезневський од готського scorn, scorm і ma here—попереду скормах, а потім з перестановкою скомрах; Олександр Веселовський од грецького маскарас через перестановку слогів скамарах. (Така перестановка і в українській мові часто трапляється: намісто, намастирь); Кириличукєв слово скомрах виводив од грецького scomma—жарт, штука і archo—начальствую, це б то старшина над шугами, жартунами. Як би там не було, а слово скоморох зайшло здавна на Україну і пішло по всій Росії, означаючи попереду таких співців і музиків, яких до-християнська Русь не знала, це б то фіялярів; зайшли вони, мабуть, з Царьгорода, од греків у котрих мали велику вагу. Майстер з греків XI віка намалював їх на стінках київського Софійського собору, де їх і досі ще можна бачити. З Русі-України скоморохи перейшли в Московщину, де як їх не гнали поши, було добре їх прийнято по городах і селах. Химерні співці добре знали, як забавляти людей, переряжувались звірями, найбільш козою, водили з собою відьмедів і

*) Ждановъ, 299.

заставляли їх танцювати під дудку, і сами здорово гасали, показували кукли і за них балакали, гадали і ворожили, найбільш на весіллях та під Різдво і на Русальній неділі або Троїцьких святках *).

Скоморохи дуже розмножились пізніше в Московщині; про них є багато звісток з XVI віка. На Україні про них забули. Перевелись тут і шпилі або німецькі шпильмани, а що вони колись на Україні здибались—про те маємо цікаву звістку в одному збірнику поученій XII віка; на бенкеті у багатого чоловіка згадуються «шпилеве, празднословьци, смѣхословьци». Вважаючи цей пам'ятник за чужий, проф. Жданову здається на думку, що він має і де-що руське, вказує при цьому на «шпилеве» в яких добача німецьких шпильманів (Spieimann) **).

В татарське та польське ліхоліття українцям було не до веселих скоморохів чи шпилів. Багато було сліз та руди; народові потрібні були вже інші співці, такі, як той, що

*) *Веселовскій*. Въ Зап. Имп. Ак. Н., 1883 г. XXXII, 205 и др.

Кирпичниковъ. Къ вопр. о др. рус. скоморохах 1891 *Из. Срезневскій* Матер. для слов. рус. яз., III, 1, 381.

***) *Ждановъ*. 297.

колись зложив Слово о Полку Игоревім, щоб вони не жартували, не шуткували, а сумували вкупі з народом, брали до свого серця його журбу і тужили з ним. Такі співці й вийшли на світ Божий, і так як їх мета була вже інша, ніж у співців старих, то вони інакше стали прозиватись, по тих музикальних струментах, на котрих грали—кобзарями, бандуристами і лірниками.

Усі три назви—кобза, бандура і ліра—чужоземного походження, що вже свідчить про давні чужоземні впливи, свідчить про старі зв'язи відносини між співцями русько-українськими та співцями других народів. За густими хмарами минулих віків зараз неможна довідатись в ясності, що за народи це були, але по змістові де-котрих дум, по назвах струментів можна гадати, що це були рідні українцям південні слав'яне і, мабуть, сусідні степовики половці.

З тих музичних струментів, котрі людина український мав і почасти досі має, кобза, бандура, ліра, торбан, гуся—уживались для співу, цимбали і бубон—для танців, сопілка і дудка для того та другого. Були ще якісь-то сурми, на котрих в давніх козачих полках сурмачі вигравали. Тепер по селах більш здибаються скрипка та гармоника.

Сліпці-лірники співають переважно пісні релігійно-морального зміста і сатиричні; кобзарі додають ще думи і пісні історичні. Звичайна троїста музика складається з скрипки, бубна і баса. Уживають її здебільша на весіллях.

Найголовніші струменти—кобза, бандура і ліра.

Тепер кобзу і бандуру вважають за один струмент, але в давні часи ці струменти відрізнялись. Обидва назвища чужоземні, одно—кобза—з азійського сходу, друге—бандура—з європейського заходу; кобза прийшла на Україну раніш, а бандура пізніш і обняла два назвища—своє власне і чуже—старіше. Назва кобзарь старіша і найлюбіша українському вухові; через те, мабуть, і Тарас Шевченко назвав свій славнозвісний збірник творів «Кобзарем». В 80-х роках XVIII століття український історик Ригельман розрізняв гру на бандурі в городах і гру на кобзі в селах. Значить, була якась відміна між бандурою міською як крацим струментом, і сільською кобзою, як, простішим *).

Слово кобза відомо було ще половцям в XII в. У інших народів, тюркського коліна, у

*) *Болн*, Нар. муз. струм. на Україні, в «Зорі» 1894, № 1, 17.

татар, турків теж існує струмент з такою назвою. У хорватів, чехів, поляків цей струмент був теж уживаний. У запорожців кобза була звичайним струментом; в піснях вона зветься подорожною. Невідомо, звідкіль зайшла кобза на Русь-Україну, і коли, од кримських татар, в XV в., як думає-гадає Фаминцин, чи раніш, в XII або XIII в. в, од близьких сусідів половців. Перше кобза мала тільки три струни, а потім, піддавшись впливу бандури, набула 12 струн і того більше.

Бандура була вже з початку XVII в. в Англії, Іспанії, Італії; звалась тамечки подібно *bandora*, *bandurrio*. Перше занесли її в Польщу італіанські музиканти, а з Польщі бандура зайшла на Україну, попереду в панських дворах, а потім і по сільських хатах. В одній старій пісні дівчина закликає козака на бандури грати:

Пійди, козаче до моєї хати,
Дам тобі бандуру на всю ніч грати,
В мене бандура з чистого злата,
Хто в її грає—бере охота.

Пісня сороміцька, і хоч тутечки під бандурою розуміється децю инше, але як кажуть, з пісні слова не викинеш, і вказівка на бандуру має свою вагу. Більш цікаве друге

свідомство, що в старовину бандура уживалася значними людьми. В сумній пісні про Палія визначено, що він у Сибіру в далекім засланні шукав розваги в молитвах та піснях:

Помолившись Богові,
Прийшов пан Палія до-дому,
Да й сів у наміті,
На бандурці вигравась:
«Лихо жити в світі».

Бандура складається з таких частин: не дуже довга, але широка „ручка“, на впів круглястий кузов; нижня його часть зветься—*стідняк*, верхня—*верхняк*, або *дейка*, *дека*—од німец. *Decke*; на дойці дірочка—*голосник*; округлість бандури—*блямка*; ніжня деревляна полоска—*приструнник*; до його нав'язані усі струни; між приструнником і голосником лежить поріжок з дерева—*кобилка*; на їй лежать усі струни. Ручка кінчається *головкою з кілочками* для струн. Всіх струн 12, але бува 15 і більш, навіть до 30; струни—одні з овечих кишок, другі міцніші довгі з мідяного дрота. великі струни (6)—*баси*, малі (6)—*приструнки*; Цікаво, що одна з довгих струн зветься—*прима*, друга—*терція*, очевидно сховані тут давні латинські назвища. Фаминція в своїй розправі про музичні струменти з'ясував повну схо-

жість номенклатури української бандури з старою англійською пандорою.

Приструнки на бандурі були новим з'явищем. Старі бандури їх не мали. В кінці XVIII в. вони вже були на українських бандурах, як видно з малюнка в «Літописномъ повѣствованіи о Малой Россіи» Ригельмана 1785 р.

Торбан, або торбан уживався на Україні в XVIII в. Струмент був більш обладжений і кращий од бандури, і гра на йому була важча. В XV в. з Італії і Франції *theorda*, *thorgr* занесено було в Польщу, де його стали звати теорбан, а далі в Україну під назвою торбан. Усюди він держався тільки в шляхетстві та в козацькій старшині. В харківському етнографічному музеї є два гарних торбани. В чернігівському музеї Тарновського лежить на схові торбан гетьмана Мазепи. Торбаністами були часто панські слуги. В села струмент цей, як трудний, не пішов. Кузов торбана дуже подібний до бандури, тільки поверх ручки йде друга ручка з головкою на кінці, до якої націлювали ще довші струни, так звані втори; овал торбана довший, приструнків—12, перших або басових струн—12 і вторих—6. Траплялись торбани на 60 струн. Звичайний стрій мажорний, веселий. Думи і

псалми підходять для цього панського струменту. Для нього більш йшли романси*).

Лірник і досі звичайна людина на Україні. На роз'їзді, при дорозі, на степу під могилою, біля криниці або у дорожнього хреста, по базарах та ярмарках ще лунає голос ліри. Бренить вона більш псалми, або хвалебні канти св. Варварі, св. Миколаю або плаче про гірку сирітську долю. Лірники завжди сльози. Сумна їх пісня, гірка їх життя.

Ліра—струмент струнно-клавирний. Три струни йдуть вповодж середини довгого кузова. На струни падають клавиші, струмент дуже простий. Звук його однозвучний, неглибкий.

Поодинокі частини ліри: троник (ручка), корба (ричаг), валок (йде в середину), дзядок, байор, колесо, підставка (кобилака для струни мелодії), дві підставки (для струни тенора і байорки), брумак (збоку), клавиші, ніті (шівклавиші), дека, киби́т, налубок і шія, кілки, мелодія (струна), тенор (с.), байорок (с) хвартух (кузов), частин багато, а хисту мало.

Треба ще слова два сказати про дуже давній і вже забутий струмент гуслі. Гуслеями колись звали усякі струнні струменти, а потім

*) Про торбан і двох значних торбаністів—Кошово і Відорма є цікава розвідка в «Зорі» (з'яв.), 1894, № 5, 6, 7.

у рінжих народів гуслі мали ріжну форму. Сербські гуслі простіший однострунний струмент, у чехів і поляків так узивається скрипка або подібний до неї струмент, на Русі в старину гусле-псалтирь мала форму півкруга з 10—12 струнами ріжної довжини. Найбільш уживані були гуслі поміж попівством в формі ящика або скриньки з струнами на стільці; пан-отці грали на них побожні пісні. Клавирівидні гуслі довго держались по домівках сільських попів в Полтавщині і в Харківщині. На Україні любили грати на гуслеях, і добра про них пам'ять одбилась в народних піснях.

Пливіте, гуслоньки, плівіте.
Та жалібненько гудіте!...

В піснях є вказівка, що гуслі робили з яворового дерева, як можна бачить з пісні, записаній харківським професором Потебнею:

Їхали купці з Харківя,
Стали явора рубати,
Тонкі гуслоньки тесати.

В народних піснях звичайний епитет гусел—«яворові гуслі»*).

*) Боян, в «Зорі», 1894, № 6.

До типу гусель—псалтиря належать цимбали, чималий струмент, на 12 бунтів струни; в кожнім бунті по 5 струн. Музика клав цимбали собі на коліна і молоточками вибивав по струнах. Струмент цей досі уживають в Галичині. В Україні його зовсім забуто тепер згадується тільки в піснях, найбільше весільних:

Ой чия ж то родина
Кругом діжи ходила
З скрипками, з цимбалами...
Коби скрипки, цимбали,
То б і ніжки скакали...
За мною молодю сім кіп хлопців чере-
дою
В цимбалоньки тнуть, тнуть, тнуть!...*)

Бандури, мабуть, зайшли на Україну з далекого заходу або півдня, може через сербських та болгарських співців яких на Балканах в старі часи було багато. Як струмент добрий, гучний, бандура живе і досі на Україні.

Українська ліра хоч має теж ім'я, що і ліра старих греків, але зовсім рижниться од неї. Грецька ліра була струнним струментом, а ліра українська хоч і має струни, але вони сховані, і співець перебирає не струни, а клавиші;

*) Боян, «Зоря», 1894, № 10.

ліра, струмент далеко гірший од бандури. Ні дум, ні танців на лірі не грають. Дуже подібний до української ліри струмент здибається у Франції у савоярів.

Коли б то не було і од кого б не зайшли на Русь-Україну ці струменти, українці здавна мали власні до них пісні і користувались їми на свій побит.

Невідомо теж, хто попереду зложив думи. Куліш гадав, що це були видющі вояки з козаків, і сліпці од них вже переняли *). Житецький держиться такої думки, що перші творці дум належали до вбогих калік, із людей грамотних, котрі своїми піснями проводили в народ християнські думки про любов до людей, і які згодом в XVII та XVIII віках значно змінилися під впливом нових обставин життя, понизчав на старечу верству. По Житецькому, типові річі дум не могли виробитися і устояться посеред військових колотнеч, а тільки в культурнім осередові поблизу школи, і через те почин завжди був старечий, а з старців згодом виробилися окремі військові кобзарі**).

Здається, що тут Куліш ближче підходе до істини, ніж Житецький. Опіраючись на

*) Куліш, Записки о Южн. Русі, I, 189—193.

**) Житецький, Мысли о народ. малор. думяхъ, 159—170.

А вже мені старенькому без кобзи
пропадати,
Не зможу я по стенах чвалати,
Будуть мене вовки-сіроманці зустріва-
ти,
Будуть дідом за обідом коня мого заї-
дати.

Кобза ж моя, дружино вірная,
Бандуро моя мальованя,
Де ж мені тебе діти?
А чи у чистому степу спалити
І попілець по вітру пустити?
А чи на могилі положити?
Нехай буйний вітер по степах пролітає
Струни твої зачіпає,
Смутнесенько, жалібнесенько грає-
виграває.
То, може, подорожні козаки бігтимуть
близенько,
Почують, що ти граєш жалібненько,
Привернуть до могили... *).

В сербській пісні:

Na polju se al cador vijaše,
Pod njim Iovo bolan bolovaše;
Više njega jambura stajaše.

*) *Культурь*, Зап. о Юж. Россіи, I, 158.

Bolan Jovo iz trave govori:
Tamburico moja dangubico!
Kome cu te ostaviti pustu?
Da bih tebe ostavio majci,
U mene je ostarala majka,
Da bih tebe ostavio seki,
Seka ce se ndati za drugoga,
Pa ce drugi s tobom tamburati,
Mojoj majci rane vrijedati;
Da bih tabe ljubi ostavio,
Moja ljuba mlada i zelena,
Ona ce se ndati za drugoga,
Pa ce drugi s tobom tamburati
Mojoj majci jade zadavati.
Nego cu je sa tnom ukopati,
Kad ja tuncem, nek i ona tuncem *)

В перекладі українською мовою буде: на полі стоїть червоний намет, в котрім нездужа Іово. Він так говорить до своєї бандури, що висить над його ліжком: Бандуро—моя утіхо! де мені тебе діти? Матері zostaviti—вона старенька; сестрі дати—вона піде заміж, і чоловік її своєю грою буде завдавати матері більшу журбу; коли подарувати милій, вона

*) *Кубас*, в Rad jugoslav. akad. znan 1877, III 39, с. 85.

підє замїж і буде туга матусї. Нехай же її закопають зо мною, щоб вона зогнила в труні.

Подекуди ця пісня дуже подібна до української але є між ними і велика різниця. Хоч по формі обидві пісні однаково гарні, але по змістові українська далеко краща. Сербський бандурист нікому не хоче лишити в спадщину свій струмент, навіть рідній сестрі, і згожується тільки на тім, щоб бандура його була з ним похована і з ним зогнила. Український бандурист більш схиляється до того, щоб вона зосталась цілесенькою, щоб вітер грав на ній тихесенько і давав чутку подорожнім козакам, — малюнок надзвичайно гарний.

Науковий погляд, що стара українська поезія мала відносини до сербо-болгарської поезії, що поміж думами українців і юнацькими піснями південних слав'ян повинні бути звязки, такий погляд не суперечить загальним історико-політичним відносинам Русь-України до Болгарії і Сербії. Взаємні їх стосунки йдуть здавна. Ще на погляд старого слав'яно-фила Гильфердинга Україна була етнографічним і літературним містком поміж Московщиною та балканськими слав'янами. «Київ ближе кь другимъ слав'янамъ, чѣмъ Москва, и точно также племя малорусское ближе кь нимъ во всѣхъ отношеніяхъ, чѣмъ великорусское; оно

ближе кь нимъ своимъ языкомъ, который, не имѣя такого рѣзко опредѣленнаго типа, какъ великорусскій языкъ, стоитъ какъ бы на срединѣ между имъ и нарѣчіями западныхъ слав'янъ, и въ западныхъ краяхъ малорусскаго племени сливается съ рѣчью венгерскихъ сковаковъ; онъ ближе кь другимъ слав'янамъ и въ отношеніи историческомъ и общественномъ»^{*)}.

Нові досліди Первольфа, Дашкевича, Дринова, Бруна, Милегича і др. вчених славистів зміцнюють думку Гильфердинга, особливо в її відносинах до українських дум і ин. пісень, поміж котрими трапляються часто вказівки на сербників і болгар. Поміж українськими вченими на ці думки дуже згожувався Драгоманов. Він теж бачив в Україні «перехідний член од Росії до південно-західного слав'янства і взагалі до південно-західної Європи». Між инчим Драгоманов в доказ приводив пісні про те, як батько або брат продав доньку або сестру туркові, в порівнянні з сербською піснею про сватання Стефана. Драгоманов звергав уже увагу читачів на ту надзвичайно цікаву рису старого українства, що гетьман XVI в. Іван Сvirговський, що

*) Гильфердинг, Собр. сочин., I 338.

задумав укупі з молдаванами і валахами повстання православних християн проти туреччини, є народний починач східної справи на Русі, справи, за котру російська держава взялася в XVIII в. *). В початку XVI в. в бійках з татарами коло Слущька козакам допомагали вже раці—це б то серби. З Балканщини йшли гайдуки: вони входили в польське військо, вештались часто по Україні, згодом в гайдуцькі ватаги входили й українці. Звістки про гайдуків ідуть з кінця XVI до кінця XVII в. Про гайдуків нагадує старий веселий танець, про який згадує ще І. П. Котляревський в «Енеїді» («садить гайдука—дуже витопувать ногами») Танець гайдук зустрічається і в піснях народних; напр., в пісні «Ой, задумав селянин міщаночку брати» жінка міщаночка піє горілку, лає свого чоловіка і каже йому:

«Хоч їж, хоч не їж—вволи мою волю:
Поскачи ти гайдука та передо мною».
А той мужичище взявся за бочище:
Ой дивися—моя миля—ось і гайдучище**)

Цікаво, що захована стара музика гайдука 1541р. на зразок південно-слав'янського хороводного кола***)

*) Драгоманов. Розвідки 1, 2, 29, 86.

***) Чубинський, Труды, V, стр. 686.

***) Gloger. Encyklopedia staropolska, II.

Н. П. Дашкевич схиляється на думку, що південні юнацькі пісні були відомі на Україні і, між инчим, мали вплив на українські пісні. Мабуть, з тих давніх часів, з XIII і XIV в. в, повелась на Україні і сама назва «дума» для визначення поважної і сумної пісні*). В Болгарії слово дума означає слово, і, здається, в ґрунті справедлива гадка, що і Слово о полку Игоря XI в. є теж дума, котра для України має велику вагу, як найстаріша. Може, слово дума не було позичено українцями, а малось на Русі вже здавна, одночасно як у болгар.

Кобзарі і бандуристи з давен давна вештаються по Україні. Першу згадку про думи, а значить і про їх співців дає польський історик Сарницький під 1506 р. в «Annales, sive de origine et gestis Polonorum» (1587 р.) Він каже, що в бійці з волохами полягли два брати Струсі, завязіти молодці, про яких ще й досі—це б то в початку XVI віку співали сумні пісні, які українці звать думами (eklogiae, quas dumas russi vocant). Їх співали жалісно, хитаючись з боку на бік. В селах їх теж співали з усякими змінами і з допомогою кобзи.

*) Дашкевич Нѣск. слѣдовъ обществя южноѣ Руси съ юго-славянами, 5, 10.

По словам Морштина 1606 р., дума була приналежністю козацького життя; вона складалася ще за життя героїв, услід за подіями і призначалась для співу *).

Кобзарі своїми героїчними співками надавали козакам сміливості до боротьби з панамі, за що пани і різали їм голови, як свідчить «кодецькая книга», що має в собі протоколи тих страт, які робили поляки в 70-х роках XVIII віку. З цієї сумної книги можна бачить, напр., що в 1770 р. трьох бандуристів, Прокопа Скрягу, Михайла Сокового зятя і Василя Варченка, було стято за поклик люда до забастовки і бійки з панством.

Але ті ж самі пани, перш польські, а потім російські користувались кобзарями та бандуристами, коли вони йшли смирно і не брикались. В польських панських дворах в XVI в. вже славились деякі бандуристи і кобзарі з козаків. Польський письменник кінця XVI в. Папроцький каже, що козаки його часу з великою охотою хвалились стрільбою, піснями і грою на кобзі. За часи Станіслава Августа польські магнати держали при собі найкращих українських бандуристів, щоб вони звеселяли їх гостей. В важкі часи ко-

*) *Перети*, в Літер-Наук. Вістн. 1907, IV, 24.

закі не розставались з бандурою, брали її з собою в походах і в зісланні; в думі про Семена Палія знаходимо, що в грі на бандурі він знаходив утіху в Сибірі на засланні:

На бандурі виграває: «Лихо жити в
світі,
Той, душу заклавши, свиту, бач,
гантує,
А той по Сибіру мов у лузі дубує».

Це б то виходе, як головне лихо нерівності людської, що один, запродавши душу чортам, багатіє, вередує, свиту вишиває золотом, а другий конас в сибірських пустелях.

Як в Польщі в XVII, так в Росії в XVIII в. бандуристів держали царі і вельможі. При київській генерал-губернаторі був бандурист, який після його смерті подався на Січ, а потім ходив з гайдамаками; звали його Рихліївський, по вуличному Бандурка *).

Цікава доля українського бандуриста сліпця Григ. Мих. Любистка. Ім'я його часто зустрічається в Записках Марковича і Ханенка. В 1730 р. його взяли до двору в Петербург; забавляти царівну Єлисавету Петрівну, але через рік в 1731 р. він утік. Царівна засуму-

*) *Кіев. Стар.* 1886, X, 379.

вала, і по всій Росії, до усіх церковних і місцевих інституцій пішли укази, щоб втікача одшукали і вернули в Петербург; в бумазі помічено було прикмети Любистка: росту він середнього, очима сліпий, білий лицем і русявий. Незабаром його піймали, і в 1732 р. Любисток був знов у Петербурзі. Він призвик до нового життя, розбагатів, оженився, зажив чини і нагороди, в 1743 р. «пожалован в дворяне» і вже на панськім становищі покупав для себе маєтності в Лубенщині *).

Як широко бандура була відома, можна бачити з тих численних малюнків запорожця з бандурою, які в XVIII і в XIX віках були по українських хатах та шинках. Поміж віршами на картині є така в похвалу бандури: «гей, гей, бандуро моя золотая, коли б до тебе жінка молодая, скавав би>...» *).

Як народ дивився на силу думи, можна бачити з думи про кобзаря—княгиню, що розжалобила турецького султана:

Струни торкає, грає, співає,
Піснею жалібною серце у царя виймає.

***) Горленко, Украинскія были, 41, 4.

***) Кулишъ, Зап. о Юж Рос. I, 191, Каталогъ выставки XII археол. съѣзда, 24—26.

Царь турецький жорстоке серце мав,
А з тії пісні сльозами дрібними
заплакав.

Проф. Перетц здаючись на деяких закордонних мемуаристів в XVII в., висловив думку, що «репертуаръ бандуристовъ начала XVIII в. не отличался высокими поэтическими достоинствами. Въ немъ преобладающими являлись два народные элемента: религиозно-поучительный и юмористически-порнографическій, причемъ пісні второго рода по многочисленнымъ чертамъ ихъ языка указываютъ на свое польское происхождение» *).

З такою думкою трудно згодитись. Як свідчать і сучасні случаи, бандуристи легко при звичаються до нових обставин життя і швидко переймають те, що їм йде на користь. Недиво, що вештаючись по непорядних вше-течних вельможних дворах, поміж тими бахурами, що тільки зводили чужих жінок та по-турали придворним витребенькам, вони псували свій репертуар такими соромицькими піснями, які, мабуть, ховали, співаючи в ріднім краю на селі, де богобоязливі й соромливі люде дивились на гидкі пісні неприхильно і ворожо.

*) Перетцъ, Иссл. и матер. I, 424.

Згодом гра на бандурі почала зникать. Число бандуристів на Україні дуже зменьшилось. В пові часи в правобережній Україні їх зовсім мало; українські письменники о половині минулого віку. Метлинський, Куліш, Костомаров, дивились вже на кобзарів, як на останніх могибан. Куліш, за ним Чубинський і Русов таким могиканом лічили Остава Вересая. В 1874 р. Русов і Чубинський записали усі думи і псалми, що співав Вересай, і надрукували їх в 1 т. <Записокъ Юго-Запад. Отд. II Геогр. Общ.> Лисенко додав там же статью про музичний строй пісень "Вересая. Ця праця була одною з самих раних і корисніших про кобзарські думи.

Хоч кобзарі і переводяться, але їх зовсім не так мало, як думали старі українські письменники. Подекуди трапляються вони і на правім березі Дніпра і більш усього їх в губерніях Чернігівській, Полтавській та Харківській. Зараз налічують до 150 кобзарів і лірників. *) Київський статистичний комітет в 1903 р. зібрав звістки про 289 кобзарів і лірників у Київщині. Цікаво, що на 20 років раних в тій же губ. налічували тільки 13 лірників, очевидно, по недогляду і незнаттю.

*) *Сперлінскій*, Южно-русск. пѣсня, 1904 г.

На 289 лірників було тільки три кобзарі. В Полтавищині налічено 76 слівців, здебільша бандуристів, в Харківщині 32, в Чернігівщині 25, теж здебільша бандуристів. Світова річ, що про знищення кобзарства ще не можна казати. Навнаки, є такі з'явища за нових часів, котрі примушують думати, що це річ не така проста, що може ще бути відродження кобзарства, але вже з новими привносинами.

Тепер в селі охотніші слухають жартовливі та танцюристі свіви на лірі, ніж поважні думи на бандурі. <Тепер, казав один бандурист, простолоудія якась чудновата: не розуміє—що крапце. Їм аби звук був, аби ця корова (ліра) ревла.> З цім згожується освічений доглядач народнього життя Логиновський. Він каже, що замість кобзи тепер йде далеко не така музична ліра *). Лірників в селах і досі поважають, бо вони не тільки мають хліб од свого співання, але патякують людям на різні божественні речі і вчать їх мати любов до вдов і сиріт.

Один з видатніших сучасних кобзарів, Пархоменко, висловився, що селяне ще вельми цікавляться старими піснями і иноді розпитують про ті особи і події, які зустрічають—

*) *Домашинський*, Кобз. и лира. Киевск. губ. 1904 г. 3, 9.

ся в піснях, але нажаль, самі кобзарі не зможуть їх витлумачить, через те що не освічені з історичного і літературного боків. Малинка зовсім ґрунтовно висловив бажання, щоб такі видання для народу, як «Думи кобзарські» Грінченка, мали коментарі**).

Кобзарство держиться чимало на старих підвалинах сліпецького товариства, характерними прикметами котрого є: 1) територіальна обмеженість кожного товариства де-кількома селами, або повітом, 2) зібрання в яким-небудь одним містечку і навіть в одній хаті, 3) власна икона при церкві того села і в покупці для неї на загальний кошт свічок та оливи, 4) громадське урядовання через виборних старців, од котрих залежить приймання нових членів і керування загальними зборами, звичайно по карбованцю з чоловіка в рік; скриньку з грішми ховає голова товариства; 5) прийяття нових членів по екзамену, по старим звичаям і з іспитом, далі, догляд за членами, щоб вони держались своїх сел і не пускали до них чужих кобзарів і лірників, і 6) особлива потайна мова, яка більш-менш рідна усім кобзарям.

*) Малинка, Кобз., п. лпр., 7.

Припяття робиться так. Після 3-х літньої науки учень з вчителем своїм приходять на зібрання сліпих бандуристів. Учень дає своєму вчителеві хліб і дякує за науку. Вчитель тричі читає молитву: «Молитвами св. отець наших», сліпці тричі кінчають її амінем. Далі вчитель каже: «Дякую за святий амінь, за євангельське слово; за майстерську науку. Кланяюсь вам з прозьбою усім, о Христе братія, старша і младша, зогласні моєму ученику (зве по йменню) хліб-сіль оддати». Всі питають: «Чи він тобі добрий був? Чи він тобі на пальці не возив (це б то не бив)? Чи людям здрасгүй казав? Чи за милостиню отблагодаряв? Чи не навчився капости?» Після доказу вчителя, що учень був хлопець гарний, старці згожуються дати йому хліб-сіль. Нарешті учитель тричі говоре знов «Молитвами св. отець», а учень запрошує старців «на честь, на любов, на чарку горілки», співають многая літа и православним христіянам і нищій братії, поминають живих і померших кобзарів вчителів, і кінчають «усе випивкою.*). Подібні артільні спілки старців знаходяться в північній Росії в Олонецькім краї і подекуди на Заході у литвинів **).

*) Сперанскій, 17—19.

***) Куликовскій, в „Нов. Врем.“ 1888г.. Ситура, в Зап. Анад. Наука 1881, т. 37

Старцівські товариства уявляють відгук старих українських ремесницьких братств. В старі часи вони, мабуть, мали більш ваги, як спілки для заповоги при хожденнях по мапастирях і по св. місцях. В старих великоруських духовних віршах каліки перехожі, або теж старці мандрюхи мають свого отамана, збирають, а де і здирають гроші гучним голосом. Із Літописів знаємо, що в дійсности богомольці ходили часто ватагами. В 1283 р. татари було захопили десь-то під Курським «переходниці иже ходять по землям милостыни просяще». Татарва одпустила їх на волю»).

З цими історичними вказівками згожуються оповідання старого діда Семененка, як старці ходили ватагами, мали отаманів, соцьких і десятицьких, яких вибирали на великих сходьбищах на весіннього Миколу під лісом між Київом і Переясловом **).

Старцівська потайна мова мало відома. Вона має свій словарь, без граматичного приспоблення, словарь невеличкий. Деякі слова тільки перевертні, в деяких нові приставки (напр. кудень, кутиця), є слова, дивовижні, мабуть, з циганської і з грецької мови.

*) Л. Майковъ, Матер. по стар. русск. литер. I, 41.

***) Ефименко и Линда в Киевск. Стар. 1883, X, 315.

Сліпці бандуристи зветься певлями, прості старці—харбетрусами, поводитирь—котирем, усякий сліпий взагалі—люхно, кий—костур, торба на спині—заплішень, торба на боці—боковень. Наприклад, кобзарь, проспівавши, питає поводирия—«конто вдичело?» це б то—«скільки дали?», а поводитирь одловіда «пянджик»—5 коп.; або «не посо. охве студич говредали»—«нічого, Бог дасть—сказали»*).

Про тайну лірницьку мову є цікаві розвідки з словарями Іванова «в Харьк. Статист. Листкѣ» 1883, Боржковського і Николайчика в «Киевск. Стар.» IX, 1900, IV, Студинського в «Зорі» 1894, №№ 11, 12, Малинки в «Земск. Сборн. Черниг. губ.» 1903 г. і др. Тайна лірницька мова має слова схожі з тайними говорами шаповалів, коробейників і злодіїв. Мова зветься лебійською (лебій—дід), лобурською, в Галичині також лепетінською. На зразок можна взяти пісню:

Коби мені кумса сяна,
А до кумси ще тирині
І бутельбух вовчану
Каравана чорнобрива.

*) В. В. Ивановъ, Статист. Листокъ, 1883, X.

В перекладі на звичайну мову це буде:

Коби мені хлібець святий,
А до хліба трошки сира,
А до сира шклянка пива
Та дівчина чорнобрива *).

Багато слов перекручених або з вставками, напр., дермонити—дерти, грівшитись—грітись. Є слова грецькі—галусть—сіть, кімать—спать, мікрій—малий. Огонь зветься дуляс однаково у лірників, офенів і злодіїв. Мова галицьких і українських лірників майже однакова. Відмінни здебільша незначні, напр., гал. барот (кожух). укр. бармус; дейка (вода)—делька; гаврій (пан)—каврій; камеха (шапка)—камуха і т. п.

Багато кобзарських рисів тхне далекою стариною, але неможна сказати, що саме кобзарство з'явище без усякої надії на оживлення і без будучности. Хто зна, може, на нових підвалинах волі і просвіти воно зацвіте новими квітками. Досі воно держалось тільки в сслах, а в освіченім суспільстві було занедбаном, але доволі було маленького проміння освіти, як воно вже викинуло нові свіжі віти і паростки; доволі було талановитому чернігівському кобзареві Пархоменкові познайоми-

*) *Студинський*, в Зорі 1894, 285.

тись з Києві з українським композитором Лисенком, як вже стара пісня про Морозенка обогатилась новим цінним додатком і новою гарною мелодією. Особливо цікаво, що ця перероблена пісня надзвичайно швидко переянта була другими кобзарями і тепер лунає в багатьох містечках і селах в новій освіченій постаті.

Коли кобзарі такі чулі до гарної новини, то чому не мати надії, що в кращих обставинах життя вони обзаведуться своїми освіченими майстрами, зручними школами, і все їх старе майстерство тоді повищає; залунають нові гарні співи і знов завоюють любов громадянства у всіх його верствах.

В останні часи стали придивлятись до кобзарів. В 1902 р. на Харківськім етнографічнім концерті дуже прилюдно співали вісім кобзарів; потім такі концерти одбулись в Полтаві і в Ахтирці—теж з великим успіхом. На Харківськім археологічнім з'їзді було піднято питання про заповогу кобзарям. Докладні статі по цьому було надруковано в часописах і в наукових виданнях *). Загальна думка в усіх цих писаннях та, що хоч кобзарство прожило довгі віки без формулярних спи-

*) В *Трудах XII арх. с. III, Етногр. Обзор*. 1903 р.

сків і без нагород, але з великими послугами народові; треба перелічить тепер його заслуги, пошанувать кобзарів, зібрать усі їх пісні, поліпшити їх долю за допомогою їм, завести для їх добру школу і допомогти їм в їх теоретичній роботі.

На це питання обізвався було полтавське земство. Воно хотіло відкрити школу для сліпих, де, окрім річного ремесла, вчили б співати та грати на народних струментах. Нажаль, цей добрий замір земства не було здійснено. Славної пам'яті небіжчик М. Дмитрієв зовсім був правий, кажучи, що освічені люде на Україні досі не зробили нічого корисного ні для народньої музики, ні для розповсюдження бандури. Дмитрієв висловлює бажання щоб музичні школи знайомили учнів з народніми струментами і щоб молодіж подбала самохіть вивчитись грати на бандурі *)

У сучасних кобзарів нема нових дум. Зрідка ще трапляється де-що таке, що ніколи не бачило друку; як вказує недавня запись старої думи про княгиню-кобзаря, але годі сподіватись великих здобудків проти того, що надруковано. Сучасні кобзарі більш і більш користуються книгами. Пархоменко, Деревченко, Нетеса кажуть, що їм читано думи по книжці, і вони їх та-

*) *Дмитрієв*, Рідн. Край, 1907, №16.

кечки заучили для співу. Книга починає грати першу ролю в охороні старовини. Для усної старовини нема вже місця. Але це зовсім не виключає можливости нової творчости в дусі старого змісту і старого звичного побуту, але вже з новим змістом. Така творчість може одповідати живим потребам народнього життя і вести до поступового розвитку людности. Треба тільки, щоб вона йшла поруч з найкращими замірами української інтелігенції, в згоді з загальними інтересами українського громадянства.

Немало таких одділів в народній словесности, яких творцями з'являються однаково і чоловіки, і жінки. Казки кажуть баби і діди, замови уживають знахури і знахурки, весільні пісні співають парубки і дівчата. Тут творці, охоронці і виконавці йдуть без ймення, без особливої про них пам'яті. Були в старовину, да і тепер зрідка трапляються видатніші байкарі, котрі знають багато казок і зміють їх добре переказувати. Не дуже давно покійний Лесевич знайшов такого байкаря Чмичала в Лубенщині, записав од нього багато казок, легенд і анекдотів, усього 72 №№, і коли їх було в 1903 р. видано в Галичині, то вони склали чималий збірник на 320 сторінок досить дрібного друку. Так дивовижно кріп-

ка бува пам'ять байкаря. Оповідает Чмихало розумно, покладно, з оживленням, запалюючись власними оповіданнями, з відповідною меті інтонацією. Такі байкарі зустрічаються зрідка, і сама їх штука вмирає дорешти*)

Дуже знаючих байкарів зустрічали в селах ще Куліш і Еварницький. Семен Юрченко і Харько Цехмистер поросказували Кулішеві багато преданій про запорожців і гайдамаків**) Для Еварницького гарною криницею був старий козак Розсолода; його цікаві оповідання про запорожців, які у них були ремества, як вони будували курені і зімовники, яку мали зброю і одержу. Цікаві також записи Еварницького од дідів Литвина, Табуненка, Оникієнка, Хотюна***). З других сучасних етнографів багато позичив у дідів шановний Я. Новицький; цікаві оповідання Дмитра Бута, Кравця Осипа Шута—про запорожців, татар і про старі шляхи****)

Очевидно, що байкарська течія дожива останні свої часи; після смерті таких дідів,

*) Оповідання Чмихала вид. у Львові в 1903 р; в. XIV т. „Етнограф. Збірника“.

**) Куліш, Зап. о Юж. Рос. I, 65, 240.

***) Еварницький, Запорожье, II, 1—33, 99, 233 и 9р.

****) Новицький въ газетахъ «Днѣпръ» и «Степь», 1885г.

як Розсолода, швидко все піде на забуття і тільки для вчених зостануться про них звістки в книгах, і вчені люде будуть навик користуватись їх споминами в своїх наукових працях

Нарешті є такі пісні, про які дбають тільки дівчата і жінки, так звані жіноцькі, що найбільш стійкі, бо держаться вони на таких почуваннях серця, які завжди матимуть люде, наприклад, пісні коліскові, деякі весільні, приміром, всі коровайні і плачі по мертвих. В жіноцьких піснях мова здебільша дуже м'ягка. Словця підобрано гарненько, як зернятка в хлібнім колосі. Самим старшим і найкращим шматочком жіноцьких пісень уявляється славетний плач Ярославни в Слові о Полку Игоря. Зо всіх одділів народньої словесности жіночі пісні найбільш живучі; в селах вони і досі найлучче держуться од псування.

Українські пісні, на жаль, дуже мало досліджено з музичного боку і запевне багато красних мелодій даремне згнило і зникло од занедбання. Дуже гостро і, треба признати, ґрунтовно докөря проф. М. Грушевський українському суспільству за такі його національне оспальство і лінивство: «Український народ має народню музику, мелодію може найбагатшу з усіх культурних народів, а як же безконечно мало використала українська суспіль-

ність це багатство, як мало ввелла в свій ужиток з цієї скарбниці. За сто літ українського відродження суспільність мала тільки одного серйозного, талановитого композитора, що спеціально оддався культивуванню української музики (М. Лисенко), а по за тим тільки більше або менше талановитий ділетантизм. В інтелектуальній обіході панують по цей день такі чужі українській музиці річі, як «Стоїть гора високая», «Рече та стогне» (на мотивь «Бѣлѣть парусь одинокій»), або чужі романи в українських перекладах, а свого, навіть готового вже обробленого і не чувати. Чужі композитори, польські чи російські, користуються українськими мотивами для своїх, а сами українці беруть чуже, а своє лишают лежати і гинути**).

Тепер для записів пісень прийшла на підмогу наука з графофоном. Першу пробу такого механічного запису українських пісень зробила в 1904 в. Линева, що працює в Москві в тамонній музичній комісії при Етнографічному Товаристві. Шановній Линевої пощастило вже знайти поміж українськими піснями дуже цікаві зразки старих співів, не поніве-

*) Грушевський, в Літер. Наук. Віст., 1907, V, 326.

чених сучасними чужоземними та чужомовними впливами. Далі, Янчук записав де кілька десятків українських пісень з голосами в губернях Полтавській і Подільській, та од небіжчика проф. Маркевича зосталось таких записів 75 з Чернігівщини*). Жатва стоїть достигла, та, нажаль, мало женців, і зерно сиплеться **).

*) Янчук, Записка объ изученіи народной пѣсни, 1905, 8.

***) Увага; Головні статі про кобзарів і лірників; Кулишъ, Записки о Южной Руси, 1856 т. 1—2. Сперанский. Южнорусская пѣсня, 1904. Доманицкий, Кобзари и лирики Киевск. губ. 1904.

Малишка, Кобзари и лирики, 1903 (Черниг.). Лисенко, Музыка кобзарей, въ 1 т. Запис. Юго-Зап. Отд. Географ. Общ.

Русовъ, Остапъ Вересай, въ 1 т. Зап. Юго-Зап. Отд. Географ. Общ.

Ефименко, Братства и союзы нищихъ въ „Кіевск. Стар.“ 1983.

Горленко, Кобзари и лирики, т-же 1884. Горленко, Бандуристъ Іванъ Крюковскій, въ Кіевск. Стар., 1882, XII.

Викторин, Жебрацька мова лъв. „Зоря“ 1886. Боржковскій, Лирики, въ Кіев. Стар. 1889. Николайчукъ, Отголоски лирич. языка, въ Кіевск. Стар., 1890, IV.

Гнатюк, Лірики Бучацк. пов. в Галичині, (в Етногр. Збірн. Наук. Тов. Шевч., I).

1898, X. *Малика*, Лирникъ Гомынюкъ въ Кіевск. Стар..

Корниловичъ, Лирникъ Касьянъ (ib.).

Мартиновичъ, Записи (ib., 1904 г.).

Демуцький, Шра і її мотиви, Київ, 1903.

Івановъ В. В., Невли, въ Харьк. Стат. Лист-
кѣ, 1883.

Николайчикъ, Лирниц. языкъ т-же, 1889.

Студинскій, Лірники, „Зоря“ 1894.

Тихоновъ, Черниг. старцы, въ Труд. черниг.
уч. арх. ком'.

Боян, Народ. музичні струменти, в „Зорі“
1894 р. №№ 1, 17.

Хоткевич, О бандур. и лирникахъ, въ Етногр.
Обозр. 1903, № 2.

Сумцовъ, О кобзаряхъ, въ Труд. XII Археол.
съѣзда, т III.

